

KAPITTEL 5

Stilla og det omvende i musikken

Knut Vaage

This essay by composer Knut Vaage employs the idea of silence, or stillness, in music, as a frame, first for describing certain characteristics found in the music of Magnar Åm, and then discussing several aspects of four of his own compositions. In the first part, he describes how Åm's music paradoxically seems to evoke stillness whilst clearly moving forward, holding a productive tension between qualities of beauty and solace, and «rasping dissonances that last long enough to scratch scars on the soul».

In the second part, Vaage describes how his own music often contrasts sharply with that of Åm, although both are concerned with the stretching-out of sound and qualities of stillness between more intense areas in the music. Another shared interest is the use of literature as inspiration for music, while differing in approach. Reflecting over his settings of texts by his grandfather, author Ragnvald Vaage, Vaage refers to the inevitable structural relationship between sound and silence, and how the effect of silence in music can be more dramatic than that of sound itself. Concomitantly, when repetitions and pauses are written into a dramatic text, as in the libretto for Vaage's opera based on Jon Fosse's play *Someone is going to come* (1996), Vaage fills these silences with music, creating an interpretative commentary on the drama of the silences themselves. Thus music, however noisy, may also communicate the complexity of human vulnerability.*

Del I

Magnar Åm og eg deltok begge på eit seminar på Solstrand Hotell på Os sør for Bergen 14.–16. oktober 2020. Tema for seminaret var «stilla i litteratur og musikk». Magnar Åm heldt eit innlegg saman med Jan Inge Sørbo med tittelen «Stilla, torevêret og rugda sitt språk». Musikken i Vesaas *Fuglane*. Eit knippe forfattarar, litteraturforskarar og komponistar var samla for å snakka om sine erfaringar omkring temaet. Me var

Sitering av denne artikkelen: Vaage, K. (2022). Stilla og det omvende i musikken. I Hjorthol, G., Løvoll, H.S., Oltedal, E. & Sørbo, J.I. (Red.), *Stemma og stilla i musikk og litteratur. Festskrift til Magnar Åm* (s. 97–107). Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.158>
Lisens: CC BY-NC-ND.

* Denne teksten er ikkje fagfellevurdert.

alle inviterte av Forskargruppa for litteratur og musikk ved Høgskulen i Volda, med ei oppgåve om å reflektera over det nemnde temaet på bakgrunn av eige arbeid. Formålet med denne teksten er å oppsummera tankar og idéar etter seminaret, og setja dette i perspektiv i høve til Magnar sitt omfattande arbeid som komponist for å markera hans 70-årsdag. I Del I vil eg fokusera på Magnar sitt virke, medan Del II vil oppsummera mitt innlegg på seminaret. Eg vil takka for invitasjonen inn i gruppa, og eg er glad for å få høve til å heidra Magnar i jubileumsåret hans.

Magnar sin musikk femnar stilla. Musikken hans får fram stilla på underleg vis utan å vera stille. Det ettertenksame og meditative er sterkt til stades. Magnar er opptatt av musikkfilosofi, og eg vil påstå at musikken hans står nært livet. Han interesserer seg for alvorlege og viktige tema. Tonespråket hans er knytt til tankegodset, slik at både tankane og språket hjelper musikken fram. Og omvendt; musikken kan føra tankane og ideane til ein stad me ikkje har visst om. Det er ei ro i Magnar sin musikk som gjer at det er naturleg å tenkja på omgrepet 'stille' midt i eit utstrekt lydbilete. Både form og klang får tid til å stiga fram. Oratoriet *ømheters tre (tree of tenderness)* med tekstar av Gunvor Hofmo er døme på eit verk som har desse elementa i seg. Dette stort anlagde verket (1 time og 15 min) blir framført av Vox Humana, 4 celli og resitator. Alvorleg tematikk blir bearbeidd med musikalsk klokskap og ro, og med stor musikalsk spennvidde. Både det poetiske og burleske får utfolda seg. Magnar går heller ikkje av vegen for å utfordra lyttaren med gnissande dissonansar som får vara lenge nok til å rispa spor i sjela. Harske klanger kan i Magnar sin musikk få utfolda seg i stor kontrast til venleiken som er så gjennomgåande og naturleg til stades i musikken hans. Musikken er langt frå kommersiell, men Magnar er opptatt av at kunsten skal gje trøyst. Det skjer ofte i parti med stille, vakre, utstrekte melodiske parti, eller gjennom vare, nesten gjennomsiktige teksturar. Magnar har eit heilstøyp syn på kunst og liv. Han viser oss samanhengen mellom levd liv, samfunnsengasjement, åndeleg medvit og leikande tilnærming til skapande arbeid. Som professor har han påverka fleire generasjonar med sitt heilskapelege filosofiske kunstsyn og si djupe innsikt i det menneskelege.

På seminaret på Solstrand heldt Magnar eit foredrag om arbeidet sitt med ein opera-trilogi over romanar av Tarjei Vesaas. To operaar i trilogien er alt urframførte: Den første er *Is-slottet*, urframført i Esbjerg i 2014 av Den Ny Opera i samarbeid med teaterkompaniet Saum. Etter det reiste ensemblet på turné til Noreg, og tilbake til Danmark med framføring på operaen i København. Del to i trilogien er *Kimmen*, eit samarbeid mellom profesjonelle og amatørar. Premieren var lagd til eit industrilokale i Volda i 2018. Eit stort apparat var involvert i ei full scenisk oppsetjing. Som oppkøyring til premieren blei det framført ein konsertant-versjon i 2017 med Telemark Kammerorkester og solistar på Sentralen i Oslo. Og i 2020 vart ein omarbeidd instrumental-versjon for strykeorkester utgitt på CD av TERJUNGENSEMBLE til gode kritikkar.

Planane for siste del av trilogien var hovudsak i foredraget komponisten heldt saman med librettist Jan Inge Sørbø på seminaret på Os. Dei trekte fram ulike element i Vesaas sin roman *Fuglane*, og meinte blant anna at teksten kan tolkast som eit kunstnarportrett. Hovudpersonen Mattis har eit språk som ikkje fell saman med kvardagsspråket. Han brukar det ikkje-verbale språket, eit overskridande språk, psykosen sitt språk. Han kan tolka fuglespråket, men han klarar ikkje å jobba som folk flest, og fell difor utanfor i bygda.

Magnar vil få fram det som ligg mellom linjene hos Vesaas. Ein viktig del av uttrykket er det som ikkje blir sagt. Det som manglar, er ein føresetnad for det som er. Han ynskjer å dvela ved mysteriet hos Vesaas. Stilla kan vera fråvær av språk. Stilla kan vera det formlause, det me ikkje kan uttrykkja, og kan difor bli motivasjonen vår for å skapa form. Som komponist er Magnar ute etter ein balanse basert på ei stille drivkraft. Musikken blir eit biprodukt av det mennesket er. Stilla var der undervegs i musikken som ein ingrediens i heilskapen, men det er stilla som står igjen til slutt.

Magnar Åm er ein klok komponist, med ei gjennomtenkt haldning til sitt liv og sitt virke. Han har ei filosofisk tilnærming som kjem tydeleg fram i musikken hans. Han har eit breitt uttrykksregister og skaper både eit lyttande og eit granskande univers som først og fremst uttrykkjer det djupt menneskelege.

Gratulerer med 70 års-jubileum, Magnar! Du kan sjå tilbake på ein rikhaldig produksjon og mange år i kunstens teneste. Med den bakgrunnen kan du trygt gå vidare med nye verk i ditt breispektra og underfundige musikalske univers.

Musikken som er omtalt ovanfor finst på følgjande innspelningar:¹

CD: *ømhjetens tre*, Oratorium, Nordic Sound, 2012

Magnar Åm og Gunvor Hofmo

Framført av Vox Humana, skodespelar Ragnhild Vannebo,

cellistane Audun Sandvik, Aage Kvalbein,

Erlend Habbestad og Ole Eirik Ree.

[https://open.spotify.com/album/1IMDFbG2aBwwGL-](https://open.spotify.com/album/1IMDFbG2aBwwGL-Bg7XdrhO?si=e1UIXGOvTFeqbMBV_bPifg&dl_branch=1)

[Bg7XdrhO?si=e1UIXGOvTFeqbMBV_bPifg&dl_branch=1](https://open.spotify.com/album/1IMDFbG2aBwwGL-Bg7XdrhO?si=e1UIXGOvTFeqbMBV_bPifg&dl_branch=1)

CD: *Kimen*, Fabra FBRCd-18, 2020

Framført av TERJUNGENSEMBLE, dirigert av

Lars-Erik ter Jung

[https://open.spotify.com/album/4AYp1gDC3kpAEChA1cl-](https://open.spotify.com/album/4AYp1gDC3kpAEChA1cl-DYe?si=Hba-5z3xSPqQW62iy97d1A&dl_branch=1)

[DYe?si=Hba-5z3xSPqQW62iy97d1A&dl_branch=1](https://open.spotify.com/album/4AYp1gDC3kpAEChA1cl-DYe?si=Hba-5z3xSPqQW62iy97d1A&dl_branch=1)

[https://fabra.bandcamp.com/album/](https://fabra.bandcamp.com/album/magnar-m-kimen-fbrcd-18)

[magnar-m-kimen-fbrcd-18](https://fabra.bandcamp.com/album/magnar-m-kimen-fbrcd-18)

¹ Informasjon om Is-slottet, Den Ny Opera:
<https://www.dennyopera.dk/om-os/tidligere-forestillinger/is-slottet-2014/>

Del II

Til seminaret på Solstrand var det eit ynskje frå forskargruppa om at deltakarane skulle komma med døme på eige arbeid og tankar omkring stilla som fenomen i musikk og litteratur. Teksten vidare oppsummerer mitt bidrag til seminaret. Kanskje litt rart at eg blei spurt om å delta med betraktningar om det stille. Musikken min kan ofte framstå som ein slags maksimalisme kor alt burde vera med; heile livet skal helst beskrivast. Men slik som Magnar, er eg også opptatt av å strekka ut og ta vare på det luftige og stille mellom dei intensiverte områda i musikken. Med dette utgangspunktet vil eg reflektera litt omkring stilla i musikk og litteratur. Refleksjonane er knytte opp til fire stykke som er skrivne over ein periode på tretti år (1988–2019).

...stilla og døden

Tonen blir fødd frå stilla og døyr ut i stilla. Ansatsen skaper tonen, og i avslutninga av kvar tone ligg ein overgang til stilla. I overgangen mellom lyd og stille ligg det eit potensial til utvikling av intens lytting. Lyd og stille er i evig dialog. Dette er ein alltid pågåande sirkulær prosess som skjer i musikken og i alle lydar omkring oss, både lydar som kjem frå naturen og dei menneskeskapte. Lyden står i uløseleg relasjon til stilla, som lyset til skuggen, eller som i samanhengen mellom livet og døden.

Døden er den endelege stilla. Før det blir det aldri heilt stille. Det finst alltid eit sus eller ein liten lyd. Dersom me då ikkje trer inn i eit lydteft rom. Eit slikt rom ligg i Microsoft sitt hovudkvarter i Redmond i Washington, og det skal visstnok vera jordas mest stille stad. Så stille at me for lengst ikkje er i stand til å høyra noko som helst. Fleire som har vore i slike stille rom, fortel om eit kraftig ubehag. Kan det vera at dødsangsten tar tak i oss når stilla blir absolutt?

Bror min, forfattaren Lars Amund Vaage, deltok også på seminaret. Om kvelden las han utdrag frå den nye romanen sin, *Det uferdige huset*, dikta over vår bestefar Ragnvald Vaage si livshistorie. Opplesinga hadde tonefølge av Geir Hjorthol, og det var første gongen Lars Amund leste frå denne boka som var i trykken på den tida. Utsnittet han las, var første

kapittel, som (med diktarisk fridom) omhandla den tragiske historia om då bestefar vart fødd. Mora og tvillingen hans døydde under fødselen.

I si første diktsamling *Liv som strir* utgir bestefar, berre 23 år gammal, dette diktet om saknet etter ei mor:

STILLE, STILLE

*Stille, stille alt paa jord,
stilt, aa stilt som æva;
allheims ande lint ei mor
inn til kvila svæva.
Storm og strid ver stille no;
mor vil kvila, mor treng ro.*

*Stille, stille, fugl i lund,
stilt du ljuset lova.
Stille, stille kvar ein munn,
stille, mor vil sova.
Stille kvar ein luftning linn,
stille, mor vil sovna inn.*

...

*Stille, stille hjarta varmt,
mor fekk kvila, mor fekk sova,
mor fekk byta jordliv armt
burt i livsens paaskegaa.
Stille alt i nord og sud
mor er fari heim til Gud.*

*Stille, stille larm og staak,
storm og stridsjalm dovna,
stille brand og brål og bråk
stille, mor er sovna. –
Stillnar ikkje livsens kav
no når mor er sovna av?*

(Ragnvald Vaage, frå *Liv som strir*, 1912)

Rett etter at eg var uteksaminert frå Griegakademiet (på den tida heitte det Bergen Musikkonservatorium) i 1990, fekk eg tilbod om å halda ein konsert i baroniet i Rosendal. Då bestemte eg meg for å laga ein song-syklus over bestefar sine dikt. Eg skreiv denne songen før dei andre i syklusen (i 1988), og den kan kanskje opplevast som ei litt naiv musikalsk betraktning over eit så alvorleg tema. Likevel kan eg framleis stå inne for denne barnlege, enkle betraktningsmåten. Eit gjennomgangstema i Ragnvald Vaage si diktning er barnet som må veksa opp utan ei mor.

Stille, stille...(1988/1991)

CD: *Eg strøyer mine songar ut* Albedo, p 1993 -

ALBCD 006

Framført av Linda Øvrebø - sopran, Jan Kåre Hystad -
sopransaksofon, Knut Vaage - piano

<https://open.spotify.com/track/>

1uwweoCACebXYsmPDVWwcp?si=38cc4f6eddd24415

...stilla og lyden (lyden av pausen)

Det er innlysande at stilla i musikken er ein nær slektning av pausen. Pausen i forløpet vil nesten alltid innehalda etterklangen frå siste anslag, og fyllast meir eller mindre av etterklangen i rommet, og kan difor ikkje definerast som stille, men vil ofte opplevast slik av lyttaren.

I Beethoven sin musikk er pausane grunnleggjande viktige i forma og i den musikalske dramaturgien. Slåande døme på dette er starten på 5. Symfonien (*Skjebnesymfonien* 1804-1808) og *Sonate Patetique* for piano (1798). Begge desse kjente klassikarane går i tonearten C-moll, som av mange vil oppfattast som ein dramatisk toneart. Begge verka brukar heilt frå starten pausar som spenningskapande verkemiddel. Det meiner eg viser ei open haldning som Beethoven hadde gjennom livet til det å skapa. Etter pausen vil det alltid vera mogleg å gå ein annan veg i det musikalske landskapet. Dette kan sjåast på som eit frampeik mot ein stadig meir radikal musikk frå Beethoven sin penn. Han hadde vilje og evne til alltid å finna fram til nye uttrykksmiddel gjennom heile livsverket sitt.

Ein sensibel utøvar eller dirigent vil kunna kjenna at pausen hos Beethoven er eit grunnleggjande formskapande element. utfordringa blir å

fylla pausen. Ein måte å gjera det på kan vera gjennom å utføra ei organisk kroppsleg rørse i ein boge frå avslutninga av ein tone, gjennom pausen fram til ansatsen av neste klang. Om dette blir utøvd på «rett» måte, kan stilla som oppstår når tonen døyr ut, intensivera energien før neste ansats.

Verknaden av stilla i musikken kan vera meir dramatisk enn lyden. Strauss brukar i operaen *Salome* stilla som høgdramatisk verkemiddel rett før den vakre Salome, gjennom å framføra ein sensuell og suggererande dans, lukkast i å få døyparen Johannes sitt hovud servert på eit fat. Operaen elles er ein straum av buktande lyd, og stilla på det dramatiske høgdepunktet blir ein svært verknadsfull kontrast.

Min første opera var laga over Jon Fosse sin tekst *Nokon kjem til å komme*. Fosse skriv med ujamne mellomrom inn «pause» i teksten, og gjerne også meir detaljert «lang pause», «kort pause» og liknande. Eg opplever det som at han lagar rom og luftigheit gjennom å spesifisera pausane. Men det skjer også noko på det psykologiske planet. Pausen kan hjelpa teksten i skodespelet å uttrykkja tvil, uro, ambivalens og fleire andre kjensler. Hovudpersonane i *Nokon kjem til å komme* får ikkje livet til slik dei hadde tenkt, og for lesaren blir ordet «pause» i teksten noko som tvingar oss til å tenkja etter. I Fosse sine tekstar vil det alltid vera mogleg å tolka tekstane på ulikt vis, noko hans aktive bruk av pausar bidrar til. Difor blir lesaren aktivert, og kan knyta teksten til erfaringar frå eige liv.

Gjennom kombinasjonen av ein musikalsk poetisk skrivemåte med tydelege tema, pausebruk, og eit repeterande språk, er operaen på ein måte alt skriven ut i Fosse sin tekst. Kva skulle eg så gjera i komposisjonsprosessen dersom operaen alt var utskriven i den litterære teksten? Løysinga mi vart at i operaversjonen blei pausen i teksten omskapt til lyd. Den blei tolka i ein stadig straum, som ein negasjon av teksten der pausen hadde fått så stor plass. I min operaversjon tar lyden pausen sin plass, og då med ei oppgåve om å tolka teksten på det psykologiske planet. Musikken overskriv stilla som på eit vis ligg dobbelt i pausane i teksten. (Ein tekst er alltid stille om den ikkje blir lesen opp, resitert eller gjort om til song, men i ein tekst som føreskriv pause, blir stilla dobla.)

For å oppsummera: Pausane i Fosse sin tekst er i min operaversjon omsett til ein psykologisk beskrivande lyd i form av mellomspel som fyller tekstpausane, og som gjennomgåande tolkar underteksten. Dette gjer at det ikkje blir stille når teksten inviterer til det. Lydbiletet blir i staden ein negasjon av teksten sin pausebruk.

Nokon kjem til å komme, Part 1 Huset (2000)

CD: *Someone is Going to Come* Aurora, c & p 2006

- ACD 5043

Framført av BIT20 Ensemble, Siri Torjesen – sopran,

Ketil Hugaas – baryton, dirigert av Ingar Bergby

<https://open.spotify.com/>

[track/onVIURv1bNK1AqNodp3Ahs?si=4Wtbo7hxS9e_d6LWR7MQMQ](https://open.spotify.com/track/onVIURv1bNK1AqNodp3Ahs?si=4Wtbo7hxS9e_d6LWR7MQMQ)

...frå rabalder til stille

Rabalder blei komponert til pianisten Einar Røtting. Som tittelen viser, så er *Rabalder* eit svært høglytt stykke musikk. Blir det berre bråk, eller er det mogleg å finna inn til ei sårbarheit midt i alt bulderet? Dersom me står tett på ein foss og lyttar intenst til den fullspektra kakafonien av lyd, kan energien vera overveldande. Men kanskje dette kaoset kan verka frigjerande på oss dersom me vel å utsetja oss for det? Uttrykket i *Rabalder* går ifrå reinspikka brutalisme heilt ned til det sarte og ettertenksame. For dei av oss som går gjennom livet utan kjenslemessig rustning, kan eit rabalder med etterklang tena som eit slags bilete på korleis vår tid kan opplevast. Når me fjernar oss frå bråket, blir stilla endå meir til stades. Reisa i lyd frå bråk til stille går ifrå eit rabalder til ein utstrekt etterklang som inviterer til ettertanke. Dette kan skapa det rommet me treng for refleksjon omkring våre liv. Me kjem til eit nullpunkt kor nye ting kan utvikla seg, og endringa kan skje. Formmessig gjentar stykket denne dynamiske bølga, og på den måten er det eit slags variasjonsverk. Den som lyttar gjennom heile, vil såleis få stadig nye moglege rom for refleksjon. Me kan igjen oppleva det som at verknaden av stilla i musikken kan vera meir intens enn dei lydsterke og bråkete partia.

Når musikken buldrar og bråkar, ligg det også latent ei implisitt stille som eit komplementært motstykke. Og når tonen kling ut og stilnar, heng minnet om han igjen hos utøvar og lyttar. Dette dialektiske tilhøvet mellom lyd og stille er noko som kjem til uttrykk både hos Magnar og meg, så ulik musikken vår elles er. Stilla er naudsynt for at lyden skal klinga; stilla kan oppfattast som antitesen der den klingande musikken blir syntesen mellom lyd og stille.

Rabalder (2019)

CD: *Svev* Lawo Classics 2020 - LWC1199

Framført av Einar Røttingen, piano

<https://open.spotify.com/>

[track/1pLYrKxdU9J0iozYfIMLYn?](https://open.spotify.com/track/1pLYrKxdU9J0iozYfIMLYn?si=ao4fcbc7a8a64cd3)

[si=ao4fcbc7a8a64cd3](https://open.spotify.com/track/1pLYrKxdU9J0iozYfIMLYn?si=ao4fcbc7a8a64cd3)

...kvile i naturen

Bestefar omtalar døden i eit av sine seine dikt som eg har tonesett i ein litt forkorta versjon i den tidlegare omtalte songsyklusen. Han jobba heile livet som småbrukar, og var sterkt knytt til naturen. Som fleire andre i sin generasjon var han det motsette av ein urbanist. Det enkle livet på bygda i pakt med naturen blei hylla. Naturen hadde kraft til å trøysta. I naturen ville han, om diktet blir tolka bokstaveleg, ha si siste kvile.

Syklusen sluttar med denne songen, i tilbaketrekt ro med ei tolking av forfattaren sitt ynskje om å få si siste kvile i den vakre og kjære naturen, med kjente blomar og fuglar omkring. I introduksjonen er klaveret så svakt som mogleg slik at det nærmar seg klangen av harpe. Me er tilbake der me starta: med tekst og musikk som reflekterer over stilla og døden.

DEN LANGE SVEVNEN

*Fekk eg sova den lange svevnen
 der eg aller helst ville,
 då skulle det ikkje vera ved allfarvegen
 der krossane står som soldatar på mønstring,
 men ein stad langt inne i skogen
 der furene susar i solgangsbrisen
 og myrull lutar
 liksom ørsmå, kvitlugga barnehovud
 bøygde i bøn.*

*Skogstjerner – dei som veks inni skuggen
 og endå er bjartar' enn julesnøen –
 dei skulle stå kringom på alle kantar
 og skina som ljosa på altarbordet –
 tytebærlyng skulle stå der og lata seg kjæla
 av annige ungjentehender
 når bæra er mogne -
 fugl skulle helsa med song
 kvar nyskapt morgon,
 og pors bløma
 med ange av evig sommar.*

(Ragnvald Vaage: *Heim frå havet*, 1965)

Den lange svevnen (1991)

CD: *Eg strøyer mine songar ut* Albedo, p 1993

– ALBCD 006

Framført av Linda Øvrebø – sopran, Jan Kåre Hystad –
 fløyte, Knut Vaage – piano

<https://open.spotify.com/>

track/4KWJjuukfc6Es6M22spNat?si=5f8e775370834c27

